

JABBOR ESHONQULOV,
filologiya fanlari doktori, professor

YUZ YILLIK TARIXNING BADIY TALQINI

(Turkiston qaygʻusining teran tahlili)

Annotsiya: “Yaldo kechasi” romani oʻzbek adabiyotidagi yangilanishlar jarayonining ibtidosidir. Bu muallifning oʻtmishga, voqelikka oʻzgacha munosabatigina emas, balki XXI asr ostonasidagi milliy ruh tovlanishlari, xalqimiz tafakkuridagi evrilish bosqichlari, komillik sarhadlari, yuz yildan oshiq tarixning keng koʻlamdagi badiiy talqini hamdir.

Asar voqelikning epik koʻlami, oʻziga xos badiiy tili, tasvir tiniqligi, har bir xarakter va obrazning puxta ishlanganligi bilan ajaralib turadi va hali koʻplab tadqiqotlarga mavzu boʻladi.

Maqolada Oʻzbekiston xalq yozuvchisi Xayriddin Sultonning “Yaldo kechasi” romani oʻzining syujet qurilishi, motiv va obrazlar talqini, yuksak badiiyati bilan jahon adabiyoti bilan boʻylashadigan namunalardan biri ekani haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: tarixiy roman, adabiy mistifikatsiya, epik anʼana, motiv, syujet, obraz, badiiy talqin.

Annotation. The novel “Yaldo kechasi” represents one of the initial stages of the renewal process in Uzbek literature. In the work, the author presents not only a distinctive artistic attitude toward the past and reality, but also a broad artistic interpretation of the transformations in national spirit on the threshold of the 21st century, the stages of change in the worldview of the people, and the boundaries of spiritual maturity, covering more than a century of history. The novel stands out for its epic scope of reality, its unique artistic language, the clarity of its depiction, and the carefully developed characters and images. For this reason, it will continue to serve as a subject for many future studies. The article discusses the novel “Yaldo kechasi” by the People’s Writer of Uzbekistan Xayriddin Sulton, emphasizing that with its plot structure, interpretation of motifs and characters, and high artistic quality, it can be regarded as one of the works comparable with examples of world literature.

Keywords: historical novel, literary mystification, epic tradition, motif, plot, character, artistic interpretation.

Chinakam hodisa boʻladigan badiiy asarlar oʻz-oʻzidan paydo boʻlib qolmaydi. Tarixiy zarurat va estetik ehtiyoj, badiiy tafakkurdagi evrilishlar tufayli yuz beradi. “Oʻtkan kunlar”dan soʻng bir asr vaqt oʻtyapti. Bugunga qadar koʻp va xoʻb romanlar yozildi. Bu romanlarning yuzaga kelishida, shubhasiz, Abdulla Qodiriy taʼsirini sezib turamiz. Ularning ayrimlarini mazkur janr taraqqiyotiga qoʻshilgan ulkan hissa, deb baholash mumkin, biroq, ochiq aytish kerakki, hech bir tarixiy asarga hali Abdulla Qodiriy romanichalik shuhratga erishish baxti nasib etmagan.

XX asr boshida ilk tajriba oʻlaroq yuzaga kelgan bu roman egallagan umumeʼtirof dovonini hali hech bir asar oshib oʻta olmagan edi.

“Yaldo kechasi” bu tasavvurlarni oʻzgartirdi. Hali roman eʼlon qilinmasdan uning dovrugʻi

necha Olatog'lardan oshdi, ko'pchilikda shu asarni topib o'qish ishtiyoqini paydo qildi va uning **"Xaybar"** nashriyoti tomonidan chop etilishi kitobxonlar uchun orziquib kutilgan bir tuhfa bo'ldi[5].

Xo'sh, bu asarning sir-u sinoati, o'ziga xosligi nimada? Nega hali o'qilmasdan turib, odamlarda bu darajada qiziqish uyg'otdi?

"O'tkan kunlar" davomi, tarixiy roman bo'lgani uchunmi? Yoxud buning boshqa bir siri bormi?

Bu savollarga kitobni o'qigandan so'nggina javob topasiz va **"Yaldo kechasi"** tarixiy roman talablariga to'la javob beradigan, yuksak mahorat bilan yozilgan asar ekanligiga ishonch hosil qilasiz.

Roman **"O'tkan kunlar"** davomi o'laroq taqdim etilgan. Shuning uchun bu romanni o'qishga kirishgan o'quvchidan ma'lum bir tayyorgarlikni talab qiladi. Eng birinchi talab, o'quvchi, albatta, **"O'tkan kunlar"** romani, undagi voqealar rivoji, o'rta tashlangan millat haqidagi Qayg'udan, obraz va xarakterlar bilan yaqindan tanish bo'lishi zarur. Aks holda, yangi asar mohiyatini, unga yuklatilgan "yuk"ni to'la ilg'ay olmasligi mumkin.

"Yaldo kechasi" ikki bo'lim, ellik to'rt fasldan iborat. Bo'lim va fasl nomlari beixtiyor **"O'tkan kunlar"**dagi lavhalarini yodingizga soladi. Qodiriy bobo kabi muallif romandagi har bir so'zga ko'p ma'no yuklashning uddasidan chiqqan. Asarning nomidan tortib, undagi har kalom, har bir harakat, har bir obraz va har bir tasvir aniq bir maqsadga – Turkiston qayg'usini urg'ulam-oqqa xizmat qilgan.

Yaldo kechasi yilning eng uzun tuni, eng zulumat kechasi, zamharir qishning zabtiga olgan davri. Asar nomiga ko'p qatlamli timsoliy ma'nolar yuklangan. Yaldo kechasi faqat eng uzun tungina emas, balki, Abdulla Qodiriy urg'ulagan, oldin chor hukumati va keyin sho'ro siyosati tufayli zulmatga aylangan xalqimiz tarixining **"eng kir va qora kunlari"**, Cho'lpon ta'biri bilan aytganda, kunduzi otmagan izg'irinli tunlari haqida.

Bu zulumat kechasi Turkistonning bosib olinishidan boshlanib, istiqlol davriga qadar bir qo'rqinchli tush, bosinqirash kabi uzoq davom etdi. Millat oydinlari necha bor uyg'otmoq istadi. Bu zulumat tunni tezroq boshlaridan ketkizishni istadi. Necha bor umidi sarobga aylandi.

Abdulla Qodiriy o'z romanida jamiyatda yuz berayotgan mash'um ko'rgiliklar mohiyatini, bir oila taqdiri timsolida butun boshli elning parokandaligi, alami va iztirobini anglatishga urindi.

Cho'lpon **"Kecha va kunduz"**da zulumat tunni tasvirlar ekan, kechadan so'ng kunduz kelishini istadi. Biroq, uning bu umidlari sarobga aylandi. Lekin, bir umid ko'ngilga taskin berganki, yaldo kechasi har qancha qo'rqinchli bo'lmasin, uzun tundan so'ng, albatta, tunlar qisqaradi, tunlar qisqarib kunlar uzayishi boshlanadi. Kitob so'zboshisida ta'kidlanganidek, bu zulmatli tunning yakuni xalqimizning mustaqillikka erishishi bilan yakun topdi.

"Yaldo kechasi" shunchaki qo'yilgan nom emas. Tarixiy voqelikning teran badiiy tahlili, asardagi har bir obraz va xarakterlar taqdiri, mazmun va mohiyati bilan uyg'unlikni ifodalab turgani uchun ham shunday nom berilgan. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, **"Yaldo kechasi"** ko'p qatlamli, polifonik tarixiy romandir.

Avvalo, shuni qayd etish zarurki, badiiy asar, eng avvalo, o'zi mansub xalq ruhiyati tarixining badiiy in'ikosidir. Xayriddin Sultonning ushbu romani shu ma'noda har qanday yuksak talablarga to'liq javob bera oladi. Romanga xos epik ko'lam va epik tafakkur uyg'unligidir. Bunday vorisiylikning dastlabki ildizlari folklorga, xalq og'zaki ijodining gultoji bo'lgan dostonlarimizga borib taqaladi. **"Alpomish"**, **"Go'ro'g'li"** kabi dostonlarda biz ana shunday epik tafakkur talqinlarini, an'analarning davomiyligini ko'ramiz.

"Adabiy mistifikatsiya" atamasi adabiyotshunoslikda keyinchali paydo bo'lgan bo'lsa-da[3:4], epik ijro san'atining vakillari hisoblangan baxshilarmiz qadim davrlarda ham o'z ustoz-

laridan o'rgangan dostonlarning davomini kuylashda davom etgan, an'analarning bardavomligiga o'z hissalarini qo'shganlar.

“Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi”ni bir baxshi tomonidan, uning ulg‘ayishi, uylanishi, Chambil degan mamlakatni bunyod etishi, uning asrandi farzandlari bilan bog‘liq voqealarni boshqa baxshilar davom ettirgan. Bunda, albatta, o‘zidan oldin kuylangan doston turkumligining syujeti, motiv va obrazlar talqini, ijro yo‘li va usullaridan xabardor bo‘lish talab qilingan. Buni baxshilarmiz epik an‘ananing bardavomligi, deb atagan. Faqat bu an‘ana davomiyligi har bir ijodkorda o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lgan. Bu ularning iqtidoriga, badihago‘yiligiga, epik bilim va epik xotirasiga chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Mumtoz adabiyotimizda bu an‘analar izchil davom etgan. Ana‘ananing ustuvorligi, unga qo‘shgan ulushiga qarab ijodkorga baho berilgan.

Atoqli adibimiz Abdulla Qodiriy: **“Modomiki, biz yangi davrga oyoq qo‘ydik, bas, biz har qanday yo‘sinda ham shu yangi davrning yangiliklari ketidan ergashishimiz va shunga o‘xshash dostonchilik, ro‘monchilik va hikoyachiliklarda ham yangarishg‘a, xalqimizni shu zamonning “Tohir va Zuhra”lari, “Chor darvesh”lari, “Farhod-Shirin” va “Bahromgo‘r”lari bilan tanishdirishka o‘zimizda majburiyat his etamiz”,** – deb yozgandi[1;9]..

Bir qarashda adib bu so‘zlarni kamtarlik uchun aytganday tuyuladi. Biroq roman janrining kelib chiqish tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, adib so‘zlari chin haqiqat ekanini ilg‘ab olamiz. Ya‘ni, **“O‘tkan kunlar”**, **“Alpomish”**, **“Go‘ro‘g‘li”**, **“Tohir va Zuhra”**, **“Bahromgo‘r”** kabi xalq dostonlari, qissaxonlarimizning xalq kitoblaridagi an‘analarining, demakkim, o‘zi mansub xalqning tafakkur tarzi, o‘zi mansub xalqning ildizi va an‘analari, uning dard-u ruhiyati bilan chambarchas bog‘likligini e‘tirof etish degani bu.

Adib **“O‘tkan kunlar”** romanida qadimdan kelayotgan sharqona dostonchilik an‘analari-ga suyangan holda, XX asr arafasida turgan insonning tafakkuriga, shahdiga, shijoatiga moslab Sharq-u G‘arb badiiyatini sintez qilgan yangi bir ijod namunasini yaratdi. Bu bir eksperiment edi. Shu ilk eksperimentning o‘zidayoq adib o‘zining iqtidori, badiiy salohiyatini to‘la namoyon eta oldi.

“Yaldo kechasi” ham ana shu mehrobdan oziqlanib, mumtoz adabiyot, Abdulla Qodiriy an‘analarining, xalq epik tafakkurining izchil davom ettirilganini kuzatamiz. Roman tom ma‘no-da, Turkiston xalqlarining yuz ellik yillik ruhiy tarixi, Ibrohim G‘afurov ta‘biri bilan aytganda: **“O‘tkan kunlar” va uning mantiqiy davomi – kurash dostoni bo‘lgan “Yaldo kechasi” har qanday og‘ir sharoitda ham manqurtlashmagan shaxslar uchun haqiqiy tozarish ummoni vazifasini bajaradi**[2;1-3]..”

Bu asarni yozishga adib uzoq tayyorgarlik ko‘rgan. Tarixiy faktlarni sinchiklab o‘rgangan, sochilib yotgan manbalardagi o‘zaro bog‘liqlikni topa olgan, mohirona zargarlik bilan bu tarixiy haqiqatlarga, o‘lik faktlarga jon ato etgan, badiiy haqiqatga aylantira olgan.

“Ra‘no gulining suvi”da yozuvchi to‘plagan materiallar, faktlar, tarixiy voqelikka yondoshuv bir hikoya doirasida qolib ketmasligini sezasiz. Yozuvchi Qodiriy hayoti va merosiga doir neki bor bo‘lsa, sinchiklab o‘rganganiga, Qodiriyga buyuk bir muhabbati borligini ichichdan his qilasz. Ana shu muhabbat yillar davomida adibni ulkan bir asar tomon yetaklab kelganini ko‘ramiz. Zero, Xayriddin Sulton ijodini kengroq tahlil qilish milliy nasrimizning keyingi o‘ttiz-qirq yillikdagi umumiy manzarasi va tamoyillari haqida to‘laqonli tasavvur beradi. Uning qissa, hikoya va esselarida Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhordan tortib, XX asrning saksoninchi yillar avlodida yaqqolroq namoyon bo‘lgan yangi uslubiy an‘analarning o‘ziga xos muvofiqlashish jarayoni mavjudligiga guvoh bo‘lamiz.

“Yaldo kechasi” romanini o‘zbek folklori va adabiyotidagi an‘analarning davomi, ayni paytda jahon adabiyotidaga yetakchi uslublarni ijodiy o‘zlashtirgan holda tamomila yangicha yon-

doshuv, tarixiy vokelikning zamonaviy talqini, badiiyatining yangi bir ko‘rinishi, deb baholash mumkin.

Asar tili voqelikka, aks ettirilgan zamonga, qodiriyona uslubga moslashtirilgan, **Xayriddin Sultonga** xos zeb berilgan, badiiy til yaratilgan.

“Yaldo kechasi”ni o‘qish uchun kitobxondan millatning keyingi bir yarim asrlik tarixidan xabardorlik talab qilinadi, chunki, asar **“O‘tgan kunlar”** tugagan bo‘g‘indan boshlanadi. Birinchidan o‘quvchi Abdulla Qodiriy romanidagi har bir voqea zanjiridan xabardor bo‘lishi bilan birga, tarixiy voqealardan, xususan, XIX asr oxiri va XX asr o‘rtalarigacha Turkistonda kechgan voqealar haqida ma‘lum bir tasavvurga ega bo‘lishi zarur bo‘ladi.

Bu roman badiiy asar biroq u tarixiy jarayonlar va tarixiy voqealarning badiiy talqini. Romaning o‘ziga xosligi, yuksak badiiyatini ta‘minlab turgan omillardan biri – bu uning tili. Muallif Qodiriy zamonidagi jonli tilni, Qodiriyga xos jumla qurilishlarini saqlashga intilgan. Shu bilan birga, o‘ziga xoslikni ushlay olgan.

“Hijriy 1268 yil saroton, mohi ramazonning o‘n oltinchi kuni.

Shahri Marg‘ilonning mahallot va bog‘lari yoz chillasining jazirama oftobida otash bo‘lib yonadir. Yolg‘izgina Marg‘ilonsoy shaharga obi hayot va salqin bir epkin baxsh etkan kuyi sharqirab oqib yotadir” [1;15].. Roman ana shu jumlar bilan boshlanadi.

“Yaldo kechasi”da va adibning boshqa asarlarida til sof milliy til kaloriti va ifodasiga qurilgan. Shu xususiyatiga ko‘ra bu adib Abdulla Qodiriyning badiiy an‘analarini, uning so‘z qo‘llash stilistikasini davom ettirgan. Xayriddin Sultongacha biz Abdulla Qodiriy badiiy til jozibasini boshqa bir adibda bu darajada mukammal egallanganini ko‘rmaymiz. Adib xuddi Abdulla Qodiriy kabi milliy tilga, milliy tilning imkoniyatlariga bo‘lgan munosabati orqali o‘zining millatga bo‘lgan muhabbatini ifoda eta olgan.

“Yaldo kechasi” milliy adabiyotda xarakter yaratishning mohirona namunasidir. Asarda qahramonlar ijtimoiy muhit, tarixiy sharoit va ma‘naviy omillar ta‘sirida shakllangan tipik shaxslar sifatida tasvirlanadi.

Ustoz adabiyotshunos ta‘kidlagandek: **“Bu kitobni u buyuk Qodiriy nomidan yozdi; Qodiriy bo‘lib yozdi; qattol zamon Qodiriyning qo‘lini kishlanlab unga yozish imkon bermagani bois fozil izdosh va uvays shogird sifatida yozdi. Hech kimning xayoliga kelmagan fantastik bir orzuni ro‘yobga chiqardi**[2;3]..”

“Yaldo kechasi” romanida yozuvchining Abdulla Qodiriyga beqiyos ehtiromi asarning badiiy yuksakligini ta‘minlagan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu ehtirom asarning nomi, voqealar bayoni, obraz va xarakterlar talqini, strukturalari, tili va badiiyatida to‘la namoyon bo‘ladi.

O‘z davrida Abdulla Qodiriy milliy romanchilikka xos yangi usullarni joriy etib, o‘zbek adabiyotida realistik romanning poydevorini qo‘ygan bo‘lsa, **“Yaldo kechasi”**da bu an‘ana yanada rivojlantirilib, bu badiiy tamoyillar XXI asr romani uchun ham kun tartibida turgan an‘ana ekanini isbotlab bera olgan asar deb ayta olamiz.

Roman xalqimizning yuz o‘ttiz yillik tarixini o‘z ichiga qamrab olgan, minglab insonlarning taqdiri haqida hikoya qiladi. Romaning old sahnasiga olib chiqilgan qahramonlar sanoqli bo‘lsa-da, unda yuzlab obrazlar gavdlantiriladi. Obrazlarning aksariyati tarixiy shaxslar. Bu shundan dalolat beradiki, yozuvchi mavzuga oid tarixiy manbalarni, tarixiy faktlarni nihoyatda sinchkovlik bilan o‘rgangan.

Turli manbalarda minglab sahifalarga sochilib ketgan faktlardagi umumiylikni topgan va ularni jonli, hayotiy voqyealar orqali badiiy to‘qimaga aylantira olgan.

Romanda yuzlab obrazlar ishtirok etgan bo‘lsa-da, unda asosan uch avlod: Otabek, o‘g‘li Yodgorbek va uning farzandlari Ozodbek va Odilbeklar taqdiri misolida xalqning mash‘um kechasiga aylangan tarixi hikoya qilinadi. Hikoya qilinadi deyish o‘rinli bo‘lmas, yuksak badiiy ma-

horat bilan yaratilgan. Har bir qahramon hayotiy va ayni paytda yuksak badiiyat bilan tasvirlanadi, ularning ko'nglidagi og'riqlar, orzular, adashish va topishlar o'quvchi ko'ngliga ko'chib o'tadi.

Maktublar **“O'tkan kunlar”**, **“Yaldo kechasi”**da ham alohida o'rin tutadi. Ular bo'lib o'tgan voqealardan xabar berib qolmaydi, balki qahramonning ichki dunyosi, xarakterini ham o'quvchi ko'z o'ngida gavdalantiradi. Dastlabki maktub Yusuf qutidordan bo'lsa, keyin Otabek, Qanotshoh, Nusratxon to'ra, Ozodbek, Odilbeklarning ko'ngil bitiklari asardan o'rin olgan. Har bir maktubning o'z tili, uslubi, falsafiy yukini his qilasz.

“O'tkan kunlar”da Otabekka berilgan ta'riflar to'ldirilib, endi u yurt ozodligi uchun o'zining jonini tikkan, millat oydini, erk uchun kurashchiga aylanadi va shu yo'lda shahid bo'ladi.

Yodgor bilan Zumradbibi o'rtasidagi muhabbat romanning eng yorqin, samimiyat bilan tasvirlangan sahifalaridir. Adib Yodgor va Zumradning fe'l-atvori, olgan tarbiyasi, ko'ngil kechinmalarini **“O'tkan kunlar”**ga uyg'un lavhalarda mahorat bilan bayon etadi.

“Usta Sayfining qizi Zumradbibi Xudo umr berib, bu yil o'n yettiga to'ldirib, savr oyida o'n sakkiz yosh ostonasiga qadam qo'ygan edi. Albatta, bu yoshqa kirgan qiz zoti borki, barchasi beistisno go'zal bo'lur, ammo qashshoq bir bo'zchi yigit va xokisor nilchi ayolning muhabbat chamanida yashnab ochilg'an nafis chechak bo'lmish Zumradbibi Marg'ilon suluvlari orasida eng suluvi, zebo sanamlari ichra eng sanama rastasi bo'lib tanilg'an bir mahliqo edi.

Agar Parvardigori olam bul sarvinozg'a husni malohat bilan birga aqlu fasohatni ham mo'l-ko'l qilib berganini inobatg'a oladirg'an bo'lsak, eski zamon shoirlari ushbu misralarni balki aynan Zumradbibi ta'rifida aytgan chiqar. Ya'nikim:

Desa bo'lg'aykim, yana ham o'n sakiz yil husni bor,

O'n sakiz yoshinda muncha fitnakim boshindadur.

Zumradbibi mis barkash ustida turg'an nonning birini olib, to'yib to'yib hidladi, ko'zlariga surib tavob qilg'ach, bag'riga bosdi.... Onasi chiqib ketgach, Zumradbibi likopchadagi bodom mag'izli Samarqand holvasidan bir bo'lak ushatib, og'ziga soldi. Holvaning lazzatli ta'mi unga juda ko'p narsalar haqida so'ylayotgandek, shirin bir istiqbolni va'da qilayotgandek tuyuldi... [5;74-75].

Yozuvchi tarixni quruq bayon qilmay, hayotiy voqealar, maishiy detallar orqali o'sha davr ruhini chuqurroq va teranroq yoritib berishga harakat qiladi.

Yodgorbek timsolida ko'z oldimizda jadidlar qiyofasi gavdalanadi. Adib Yodgor obrazi talqini orqali jadidlar yashagan murakkab davr, ularning oldida turgan ijtimoiy siyosiy muammolar, jamiyatdagi parokandalik va buning jadidlar harakatiga ta'siri, chor Rossiyasi va keyin esa sho'ro tuzumining qattol siyosati, jamiyatdagi va ayni paytdagi jadidlarning o'zlarining ichidagi ichki ziddiyatlar hayotiy voqeyelikka bog'lab talqin etiladi.

Jadidchilik harakatining yoyilishi, omillari, ziddiyatlar, maorif va matbuot tarixi bilan bog'liq voqealar davrga hamohang va bugunning nigohi bilan yoritilgan.

Asar yozish uchun to'plangan materiallar, tarixiy asar va hujjatlardan ko'chirmalarning taqdim etilishi yuzaki qaraganda, bir-biriga aloqasi yo'qday tuyuladi. Biroq, asarni o'qib bo'lgach, bu hujjatlar, faktlar, ko'chirmalar, dialoglar mohirlik bilan asar syujetiga singdirilib, yaxlit bir umumiy mazmunni ifodalashga, roman badiiyatini yuksaltirishga xizmat qilganiga amin bo'lamiz.

Romanning bosh mavzusi va bosh g'oyasini jadidlar ko'targan g'oyalar tashkil qiladi. Millat o'z illatlarini anglab, uni tuzatib, undan voz kechib, ma'rifatli bo'lmas ekan, bu taraqqiyotning qaysi pog'onasida yashamasin, o'zi tushib qolgan mahdudlik chohidan chiqib ololmaydi. Asardagi tarixiy voqealar, o'rtaga tashlagan masalalar talqini, milliy ruhiyat tahliliga ko'ra muallif jadidlarning g'oyalarini adabiy mavzularga aylantira olgani uchun ham adib o'zini **“Qodiriya uvays”** deb sanashga haqli.

Romanning ikkinchi bo‘limida bir qorindan talashib tushgan ikki aka-uka Ozodbek va Odilbeklarning taqdiri juda ayanchli kechadi. Ular otasi vafotidan so‘ng ikki ayri muhitda ulg‘ayishga majbur bo‘ladilar. Ozodbek sho‘ro tuzumi qarog‘idagi bolalar uyida, Odilbek esa jadid ma‘rifatparvar xonadonda voyaga yetadilar. Taqdirlari, kurash yo‘llari ayro-ayro bo‘lsa-da, tomirida ajdodlar qoni oqqan aka-ukalar bir maslak yo‘lida qahramonlarcha halok bo‘ladilar.

Ozodbek va Odilbek taqdiri misolida muallif qattol tuzum tufayli parchalanib ketgan xalqning taqdiriga ishora qiladi.

Otabek va Yodgorbek o‘limi haqidagi xabar kitobxonni qanchalik qayg‘uga botirsa, Odil va Ozodbekning o‘limi ham qattiq larzaga soladi.

“Odilbek egarda qiyrixon o‘ltirg‘an kuyi, Abdullaning bir necha bor so‘rag‘aniga qaramasdan, qo‘lidag‘i bayroqni bermasdan, uni baland hilipiratib, otini yeldirib borar edi. Noga-hon pistirmadan poylab turib ketma-ket uzilgan to‘fangcha o‘qi uning naq yuragiga tegdi. “Oh” dedi-yu, qo‘lidagi bayroqqa uralib, yuztuban quladi...”

Qabr boshida tiz cho‘kkan Haydar Burhon asta o‘rnidan turdi, alam va iztirob bilan sheriklariga qarab so‘zlandi:

–Qo‘mondon Odilbekni yerga berdik. Ammo, o‘zingiz ayting, Odilbek o‘ldimi? Aslo!.. Jon berar ekan, mendan: “Og‘a bayroqni kim ko‘taradi? deb so‘radi. Ey, jafokash yurt lash-kari! Ey qahramon o‘g‘lonlar! Iymonimiz, diyonatimiz sinov tarzda simobdek qalqib turgan mana shu lahzalarda men endi shu savolni sizlarga bermoqchiman: bayroqni kim ko‘taradi? Kim?” [5;448].

Haydar Burxonning bu ritorik so‘rog‘i shu paytgacha “bosmachi”, deb qoralab kelingan, aslida ozodlik uchun kurashgan yurt himoyachilarining mardligi va jasurligini urg‘ulab turadi.

Ozodbek o‘limi esa bundanda fojealiroq kechadi. U o‘zini tarbiya qilgan muhitning, chor hukumatidan farq qilmagan bosqinchi sho‘ro tuzumi qattol siyosatining begunoh qurboniga aylanadi.

“Ozodbek so‘nggi bor ko‘ksini muzdek havoga to‘ldirib, chuqur nafas oldi. Hayotga to‘ymag‘an ko‘zlarini katta ochib to‘rt tarafga boqdi.

...Askar kiprik qoqmay bexato o‘q uzdi.

Miltiqning gumbirlagan tovushi barobar Ozodbekning bo‘g‘zidan so‘nggi nido otilib chiq-di: Alvido, Turkiston!” [5;458].

Bu manzara hammamizga yaxshi tanish. Bu birgina Ozodbekning o‘limi emas. Bu Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon kabi minglab vatandoshlarimiz, millat oydinlari hayotining yakuniy sahnasidir. Bir oila, uch avlod tarixi talqinida butun xalqning ona Turkistonning alamli, iztirobli qayg‘usi hikoya qilingan roman ana shunday yakunlanadi.

Romandagi yuzlab taqdirlar misolida bir millatning parchalanishi, halokati hayotiy lavhalar-da, ta’sirchan satrlarda bayon qilingan. Xalqimizning 130 yillik hayoti tahlilga tortilgan.

Mirzakarim qutidor, Yusufbek hoji, Otabek, uning o‘g‘li Yodgorbek, nabiralari Ozodbek va Odilbek, Maqsud ponsod, Nusratxon to‘ra, Haydar Burxon hamda Oftob oyim, Zumradbibi, Oy-nisa kabi ayol qahramonlar taqdiri talqinida millatning eng yorqin fazilatlarini, yorqin xususiyatlari, yorqin idroki va og‘riqlari ko‘rsatib berilgan.

Har bir qahramonning nutqi, xatti-harakati, ruhiy holati individuallashtirilgan. Bu muallifning psixologik tahlildagi mahoratini yana bir bor yaqqol namoyon etadi.

O‘z davrida Abdulla Qodiriy romani o‘zbek adabiyotida yangilanish jarayonini boshlab bergandi. Yaratilganiga yuz yil o‘tib **“dohiyona syujet liniyasi”** davom ettirilgan mazkur roman o‘zbek adabiyotidagi yana bir to‘lqin, yana bir yangilanish jarayonini boshlab bermoqda. Bu asar o‘zbek tarixiy roman janrida yangi bir davrning boshlanganini, shakl, uslub, til va badiiyati bilan milliy nasrimizning ufqlari yanada kengayib borayotganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulla Qodiriy. *O'tkan kunlar. O'zbeklar turmushidan tarixiy ro'mon.* –Toshkent: Qamar, 2025.–576 b.
2. G'afurov Ibrohim. *Dolg'ali asr haqida g'aroyib asar // Jadid.* – Toshkent, 2025. -№52(104). –B.1-3.
3. Ланн Е. *Литературная мистификация.* 2-е изд. М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. –232 с.
4. Попова И. Л. *Литературная мистификация в историко-функциональном аспекте:* дис. ... канд. филол. наук. М., 1992. 211с.
5. *Yaldo kechasi. Tarixiy ro'mon (“O'tkan kunlar”ga ilova).* Tarixiy hujjatlar asosidagi badiiy to'qima muallifi Xayriddin Sulton. –Toshent: Haybar, 2025.– 464 b.

